

OBSAH

EDITORIAL

POTANČOK, Vladimír: Editorial • 123

ŠTÚDIE

KILIÁNOVÁ, Gabriela: Predstava o postave smrti – štúdium kultúrneho javu v slovenskej a nemeckej jazykovej skupine na Slovensku • 125

PANCZOVÁ, Zuzana: Humor a strach v poetike súčasných povestí • 142

STOLIČNÁ, Rastislava: Kulinárna kultúra Slovenska: výskum regionálnej diverzity • 155

MATERIÁLY

MÉSZÁROSOVÁ, Marianna: Stretnutie kultúry a urbánny priestor Prahy (perspektíva slovenskej a maďarskej etnickej menšiny) • 168

ROZHOVOR

BUENO GÓMEZ, Noelia: Antropológia, veda budúcnosti. 1. časť. Tradičná rurálna spoločnosť v Astúrii. Interview so španielskym antropológom Adolfom Garcíom Martínezom • 180

ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSÝ

BLAHOVÁ, Natália: Správa z medzinárodnej konferencie *Folk knowledge: Models and Concepts* (26. – 28. apríl 2013, Bratislava) • 188

BARANYOVICS, Boris: Konferencia *Aktuálne*

otázky folkloristiky v strednej Európe (9. – 12. november 2012, Komárno) • 190

MACKOVÁ, Veronika, CSÜTÖRTÖKYOVÁ, Dita: Studenti na ŠVOČ predstavili slušnou úroveň (Bratislava, 26. 4. 2013) • 192

ŠPIRKOVÁ, Veronika: Viliam Malík 1912 – 2012 (výstava v SNG, 18. apríl – 14. júl 2013) • 194

RECENZIE

Valeria Kovachova Rivera de Rosales, Bohdan Ulašín, Zuzana Fráterová: *Cuentos eslovacos de tradición oral* (Renáta BOJNIČANOVÁ) • 201

Dielo chváliace svojho tvorcu:

Viera Gašparíková, Hana Hlôšková (Ed.): *Stretnutie s rozprávkou. Pohľad do života a diela etnologičky PhDr. Viery Gašparíkovej, DrSc.* (Renáta BOJNIČANOVÁ) • 203

Peter Slavkovský: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)* (Igor THURZO) • 206

Rastislava Stoličná – Mikolajová (Ed.), Katarína Nováková: *Kulinárna kultúra regiónov Slovenska* (Magdaléna PARÍKOVÁ) • 209

Alexandra Navrátilová: *Namlouvání, láska a svadba v české lidové kultuře* (Kornélia JAKUBÍKOVÁ) • 212

Petr Lozoviuk (Ed.): *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit* (Zuzana PANCZOVÁ) • 213

Karel Sommer, Josef Julínek: Politik a kněz Alois Kolísek (Igor THURZO) • 217
Kirsten W. Endres & Andrea Lauser (Eds.): Engaging the Spirit World. Popular Beliefs and Practices in Modern South Asia. Asian

Anthropologies, Volume 5. (Veronika BERANSKÁ) • 218
Karanović, Z., De Blécourt, W. (Eds.): Belief Narrative Genres, Жанрови предања, Жанры преданий (Zuzana PANCZOVÁ) • 220

CONTENTS

EDITORIAL

POTANČOK, Vladimír: Editorial • 123

ARTICLES

KILIÁNOVÁ, Gabriela: The Idea of the Figure of Death – a Study of a Cultural Phenomenon in Slovak and German Language Groups in Slovakia • 125
PANCZOVÁ, Zuzana: Humour and Fear in the Poetics of Contemporary Legends • 142
STOLIČNÁ, Rastislava: The Culinary Culture of Slovakia: Researching Its Regional Diversity • 155

RESEARCH REPORTS

MÉSZÁROSOVÁ, Marianna: The Encounter of Cultures and the Urban Space of Prague (The Perspective of Slovak and Hungarian Ethnic Minorities) • 168

INTERVIEW

BUENO GÓMEZ, Noelia: Anthropology, Science of the Future, Part 1. The Traditional Rural Society in Asturias. An Interview with the Spanish Anthropologist Adolfo García Martínez • 180

NEWS

BLAHOVÁ, Natália: Report on the International Conference *Folk knowledge: Models and Concepts* (26-28 April 2013, Bratislava) • 188
BARANYOVICS, Boris: Conference on *Current Issues in Folkloristics in Central Europe* (9-12 November 2012, Komárno) • 190
MACKOVÁ, Veronika, CSÚTÖRTÖKYOVÁ, Dita: Students at ŠVOČ Achieved a Respectable Standard (Bratislava, 26 April 2013) • 192

ŠPIRKOVÁ, Veronika: Viliam Malík 1912 – 2012 (Exhibition in SNG, 18 April – 14 July 2013) • 194

BOOK REVIEWS/REVIEW ESSAYS

Valeria Kovachova Rivera de Rosales, Bohdan Ulašín, Zuzana Fráterová: *Cuentos eslovacos de tradición oral* (Renáta BOJNIČANOVÁ) • 201
A Work That Praises Its Master:
Viera Gašparíková, Hana Hlôšková (Ed.): *Stretnutie s rozprávkou. Pohľad do života a diela etnologičky PhDr. Viery Gašparíkovej, DrSc.* (Renáta BOJNIČANOVÁ) • 203
Peter Slavkovský: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)* (Igor THURZO) • 206
Rastislava Stoličná – Mikolajová (Ed.), Katarína Nováková: *Kulinárna kultúra regiónov Slovenska* (Magdaléna PARÍKOVÁ) • 209
Alexandra Navrátilová: *Namlouvání, láska a svadba v české lidové kultuře* (Kornélia JAKUBÍKOVÁ) • 212
Petr Lozoviuk (Ed.): *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit* (Zuzana PANCZOVÁ) • 213
Karel Sommer, Josef Julínek: Politik a kněz Alois Kolísek (Igor THURZO) • 217
Kirsten W. Endres & Andrea Lauser (Eds.): Engaging the Spirit World. Popular Beliefs and Practices in Modern South Asia. Asian Anthropologies, Volume 5. (Veronika BERANSKÁ) • 218
Karanović, Z., De Blécourt, W. (Eds.): *Belief Narrative Genres, Жанрови предања, Жанры преданий* (Zuzana PANCZOVÁ) • 220

EDITORIAL

Do rúk sa vám dostáva druhé tohtoročné číslo Slovenského národopisu, ktorého príprava bola dosť náročná, avšak dúfam, že na výsledku to nebude poznať. Napriek rekordne vysokému počtu zamietnutých príspevkov sa redakcii podarilo dať dokopy silnú zostavu domácich štúdií, jeden materiál z blízkeho zahraničia a exkluzívny rozhovor so španielskym antropológom a ochrancom kultúrneho dedičstva Adolfom Garcíom Martínezom.

Toto vydanie otvára štúdiá Gabriely Kiliánovej s názvom *Predstava o postave Smrti - štúdium kultúrneho javu v slovenskej a nemeckej jazykovej skupine na Slovensku*, ktorá sa zaoberá reprezentáciami smrti v dvojjazyčnom kultúrnom priestore východoslovenského mestečka Medzev, kde sa hovorí po slovensky i po nemecky (presnejšie mantáckym dialektom). Vďaka dôkladnej analýze dostupnej literatúry i vlastnému terénnemu výskumu autorky sa konečne dozvieme, akého rodu je smrť u Mantákov a prečo je to tak. Tých temnejších stránok ľudského bytia sa dotýka aj nasledujúca štúdiá Zuzany Panczovej pod titulom *Humor a strach v poetike súčasných povestí*. Teoretické zamyslenie sa nad funkciami hororových a humorných prvkov v súčasných rozprávaniach, ktoré majú toho spoločného viac ako by ste čakali, je ilustrované množstvom zaujímavých príkladov urbánnych povestí. Neraz ide o látky, ktoré kolujú aj vo filmovom umení a literatúre, o internetových fórach ani nehovoriac. Autorkou tretej štúdie s názvom *Kulinárna kultúra Slovenska: výskum regionálnej diverzity* je skutočná odborníčka na túto oblasť Rastislava Stoličná. Štúdiá objasňujú metodické východiská rozsiahleho archívneho výskumu, ktorého výstupom sa stala knižná publikácia, recenzovaná takisto v tomto čísle.

Do rubriky Materiály sme tentoraz zaradili príspevok Marianny Mészárosovej z Prahy, ktorého názov hovorí sám za seba: *Stretnutie kultúry a urbánny priestor Prahy (perspektíva slovenskej a maďarskej etnickej menšiny)*. Mimochodom, tá istá autorka o uvedenej problematike informovala odbornú verejnosť aj na konferencii *Folk Knowledge: Models and Concepts*, o ktorej referuje Natália Blahová v rubrike Rozhľady – správy – glosy. Po dlhšom čase sa objavuje v Slovenskom národopise aj rozhovor, ktorého hlavným protagonistom je profesor Adolfo García Martínez, kultúrny antropológ, sociológ a filozof z Astúrie. Práve v tejto časti Španielska ešte prežíva etnická skupina *vaqueros de alzada*, migrujúcich pastierov dobytky, ktorí majú svojbytnú kultúru a stratégiu prežitia. Nielen o nich je prvá časť rozsiahleho a veľmi zaujímavého rozhovoru, ktorý s profesorom Martínezom urobila jeho krajanka Noelia Bueno Gómez, od februára do novembra 2013 zahraničná výskumníčka v Ústave etnológie SAV.



Viliam Malík. *Na besede (Muzikanti)*. 1935 - 1938. Slovenská národná galéria, Bratislava.

Okrem rozsiahlych príspevkov nájdete v čísle aj menšie útvary, ako sú správy z konferencií a iných vedeckých a študentských podujatí či recenzie nových knižných publikácií, vrátane tých, ktoré vyšli pod hlavičkou Ústavu etnológie SAV (už spomínaná kniha Rastislavy Stoličnej a Kataríny Novákovej *Kulinárna kultúra regiónov Slovenska*, či kompendium Petra Slavkovského s názvom *Slovenská etnografia*). Za zvláštnu zmienku stojí aj záslužné vydanie výberu slovenských rozprávok z Dobšinského zbierok v španielskom jazyku a recenzia k výstave fotografa Viliama Malíka, ktorú sme si vďaka ústretovej spolupráci so Slovenskou národnou galériou v Bratislave mohli pripomenúť aj niekoľkými reprodukciami fotografií tohto autora v našom časopise.

VLADIMÍR POTANČOK,
Ústav etnológie SAV v Bratislave

HUMOR A STRACH V POETIKE SÚČASNÝCH POVESTÍ

ZUZANA PANCZOVÁ

Mgr. Zuzana Panczová, PhD., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, zuzana.panczova@savba.sk

Although there are many discrepancies in definitions of contemporary legends as a folklore genre, one characteristic seems beyond dispute: the goal of the plot is to excite the interest of the audience through an uncommon (unbelievable) story which is told as if it were true. The expected impacts of such stories are feelings of shock, amusement or fear. It is interesting that in the same genre two such different emotional impacts are dominant, and furthermore they are very often present as parts of the same narrative situation or even in the same story. The aim of this paper is to describe two theories which attempt to explain the common principles of the poetics of horror and humour. They were developed by authors exploring the field of the philosophy or theory of art, but in the view of this author they could be inspiring and useful also in folklore studies.

Key words: contemporary legends, humour, horror fiction, incongruity theory, relaxation theory, relief theory

Kľúčové slová: súčasné povesti, humor, horor, teória inkongruencie, teória relaxácie, teória uvoľnenia

*The thing I have found is
that you'll never find an audience
that wants to laugh more
than a horror audience.¹
(S. Gordon, režisér hororových filmov)²*

ÚVOD

Žánrovú kategóriu súčasných povestí (niekedy nepresne nazývaných „mestské legendy“ či dokonca „urbánne mýty“³) už pravdepodobne nie je nevyhnutné slovenskej

1 [Preklad: Zistil som jednu vec, že nenájdete publikum, ktoré by sa chcelo viac smiať ako hororové publikum.]

2 Cit. podľa Carroll, 1999: 146.

3 Sú to doslovné preklady anglických termínov „urban legends“ alebo „urban myths“, v súčasnosti sa však

odbornej i laickej verejnosti predstavovať ako neznámy pojem. Predsa však spresním, že týmto termínom bola pomenovaná podskupina povestí hovoriacich o nezvyčajných udalostiach, zážitkoch či javoch, ktoré sa, na rozdiel od rozprávok alebo mýtov, udiali v reálnom a súčasnom svete a reflektujú realie moderného života.

V nasledujúcom príspevku by som chcela nadviazať na prácu z roku 2005, ktorá sa problematike súčasných povestí venovala zo širšieho hľadiska (Panczová, 2005). Teraz sa chcem sústrediť na tému ich poetiky, ktorá – podobne ako je to typické aj pre iné oblasti tohto žánru – často prekračuje hranice tradičných žánrových foriem.

Na jednej strane sú podobné viacerým žánrom „tradičného“ folklóru, najmä povestiam a poverových rozprávaniach,⁴ zároveň majú niektoré texty podobné črty ako memoráty.⁵ Navyše sa však v niektorých súčasných povestiach prejavujú aj vplyvy poetiky žánrov profesionálneho umenia, akými sú napríklad detektívne poviedky, filmový horor, triler,⁶ pričom je nepochybne toto spojenie priamo i nepriamo vzájomne geneticky podmienené. Snaha hľadať a analyzovať vzťah medzi profesionálnou tvorbou a folklórom nie je nová, no v súvislosti so súčasnými povestiami patrí k pomerne novým prístupom.⁷ Pri výskume sa totiž čoraz zreteľnejšie ukazuje, že viaceré motívy a sužety, ktoré kolujú v ústnom podaní alebo v internetových diskusiách ako súčasné povesti, sú inšpirované profesionálnou tvorbou⁸ a naopak. Existujú však aj autorské diela, ktoré čerpajú tematiku a poetiku zo súčasných povestí a niekedy na ňu aj priamo odkazujú.⁹ Z pozície filmovej vedy analyzuje určité teoretické aspekty vzťahu súčasných povestí a filmu štúdia M. J. Koven (Koven, 2003). Koven v tejto súvislosti poukazuje na odlišnosť poetiky kategórie *slasher film* (z angl. slash – rezať, sekať), kde je ústrednou postavou človek – (masový) vrah, od hororovej fikcie (*horror fiction*), kde je zdrojom strachu postava s nadprirodzenými vlastnosťami. K už zaužívanému pojmu *horror legends*,¹⁰ ktorý sa vzťahuje na súčasné povesti s poetikou tvoriacou paralelu k hororovej fikcii, pridáva pojem *terror tales* (Koven, 2003: 4), čo sú súčasné povesti poetikou podobné kategórii *slasher films*.

Rovnako ako filmová produkcia, aj rozprávanie súčasných povestí má za cieľ ponúknuť predovšetkým „dobrý príbeh“, čo v tomto prípade znamená účinne pôsobiť na

oproti pôvodnému folkloristickému označeniu „urban legends“ dáva prednosť termínu „contemporary legends“.

4 S povestiami ich okrem subjektívnej realnosti deja spája jednoepizodický sužet, stratégia vytvárania a uvoľňovania napätia prostredníctvom základných komponentov expozície, zápletky a rozuzlenia, komentáre pred a za znením podania, tendencia k cyklizácii, ako aj frekventovanosť epicky nerozvinutých foriem (Hlôšková, 1987: 71). Vzájomné súvislosti s danými žánrami uvádza aj Galiová, 2003.

5 Je to najmä prevaha dynamických motívov a odvolávanie sa na podrobne identifikovaných svedkov udalostí (Fine, 1987: 1102-1103 a Bird, 1979: 56).

6 Horor je „umelecký žáner s námetom úmyselne vyvolávajúcim hrôzu“ (KSSJ: heslo Horor). Na rozdiel od podobného umeleckého žánru *trileru*, ktorý má tiež za úlohu vyvolať napätie a vzrušenie a má veľmi dynamický dej, v hororových príbehoch má mať zamýšľaný emocionálny dopad na obecenstvo (pocit strachu) vyššiu intenzitu a aj dominantnú úlohu.

7 Téma sa venuje napríklad Brednich, 2001.

8 Ako príklad uvediem „zľudovenie“ poviedky Kittens v zbierke Deana Koontza *Strange Highways* (Koontz, D. *Strange Highways*. Warner 1994).

9 Napríklad filmová trilógia, kde v prvých dvoch filmoch možno hovoriť o type *slasher film*, zatiaľ čo tretí je už *horror fiction*:

1. Matthews, G., McDonnell, M., Moritz, N. H. (Producenti), Blanks, J. (Režisér). (1998). *Urban Legend* [Film]. USA: TriStar Pictures;

2. Matthews, G., Moritz, N. H., Rothschild, R. L. (Producenti), Ottman, J. (Režisér). (2000). *Urban Legends: Final Cut* [Film]. USA: Columbia Pictures;

3. Merrell, A., Phillips, L., Messer, S. (Producenti), Lambert, M. (Režisér). (2005). *Urban Legends: Bloody Mary* [Film]. USA: NPP Production.

10 Napr. Ellis, 1994.

emócie poslucháča. Podľa mojich skúseností rozprávači súčasných povestí počas jednej rozprávačskej situácie s obľubou striedajú šokujúce humorné a hororové zápletky. Dokonca aj jeden príbeh môže vyvolať pocity strachu, odporu i smiešnosti. I keď v prípade poetiky humoru a hororu na prvý pohľad ide o protichodné pocity a emócie, ukazuje sa, že ich alternatívne alebo súčasné využitie v príbehoch súčasných povestí nie je náhodné a ani nelogické, práve naopak. Už samotné hľadanie podstaty humoru je oveľa ťažšie, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Niet divu, že sa tento problém stal predmetom teoretických úvah už v dávnej minulosti (Platón, Aristoteles)¹¹ a je súčasťou akademickej debaty aj dnes.¹² V práci budem vychádzať z teórií humoru, ktoré jednak zdieľajú viaceré vedné disciplíny (filozofia, lingvistika i teórie umenia), a ktoré zároveň umožňujú hľadanie styčných bodov s poetikou hororu – teórie *inkongruencie* a teória *uvoľnenia (relaxácie)*. V súvislosti s tým budem uvažovať o aplikovaní týchto teórií na žáner súčasných povestí.

Ako materiálový základ pre nasledujúce úvahy mi slúžia jednak vlastné výskumy vykonané pred niekoľkými rokmi formou interview,¹³ zbierky súčasných povestí iných autorov,¹⁴ ako aj „databázy“ jestvujúce na internete.¹⁵

ABSURDNÝ HUMOR V POETIKE SÚČASNÝCH POVESTÍ

Súčasná povesti sa niekedy zvyknú označovať ako príbehy „príliš dobré na to, aby to mohla byť pravda“. Šíria sa aj v prípadoch, že napriek často proklamovanej pravdivosti vyvolávajú u publika pochybnosti.

Využívanie škodoradostného, absurdného či čierneho humoru, teda humoru, ktorý stojí kdesi na hranici medzi tragickosťou a odpornosťou, a z hľadiska všeobecných etických zásad by sa mal javiť ako niečo neprimerané, nájdeme v množstve pulárnych látok hovoriacich napríklad o neúmyselnom kanibalizme či iných absurdných obrazoch súvisiacich s mŕtvymi telami. Nasledujúce verzie hovoria o tom, ako nič netušiaci príbuzní zjedli pozostatky spolpeného mŕtveho.

„Príbeh som počula ešte v 80. rokoch od svojho otca ako zábavnú historku z reálneho života, ktorú počul od kolegyne v práci. Jedna rodina žijúca v povojnovom socialistickom Československu mala v USA starú mamu. Keď zomrela, poslali jej spolpené pozostatky podľa jej posledného želania späť do vlasti. Rodina dostala zásielku zvláštnych kostí v plechovom hrnci z USA v čase, keď zo zámoria prichádzala pomoc humanitárnej organizácie U.N.R.R.A., a tak si mysleli, že sa jedná o nejakú zvláštnu úpravu mäsa a zjedli obsah plechovice v kapustnici. Boli síce vopred telefonicky upozornení

11 Pozri Olson, 2007: 4.

12 O teóriách humoru alebo komiky pozri napríklad Knuuttila, 1996; Kmeťko, 2006; Borecký, 2000. Z českých bádateľov sa prvkom humoru a hororu v súčasnom folklóre detí venuje napríklad J. Pospíšilová, 2012).

13 Zdrojom sú jednak príbehy zaznamenávané príležitostne v rámci spontánnych debát prevažne medzi študentmi na Slovensku (Bratislava) i v Nemecku (Göttingen) v rokoch 2000 – 2005, ako aj príbehy získané počas terénnych výskumov rozprávání v obciach zátopovej oblasti Vodného diela Žilina v roku 1998 či pri výskume rozprávání potomkov slovenských prisťahovalcov v obciach v okolí mesta Sátoraljajhély v Maďarsku v roku 2002.

14 Janeček, 2006; Brednich, 1990; Brednich, 1991; Brednich, 1994; Bennett, Smith, 1988; Bennett, Smith, Widdowson, 1987; Brunvand, 1982; Brunvand, 1984; Brunvand, 1986 a i.

15 Napríklad www.urbanlegends.about.com, www.sagen.at, www.snopes.com, www.urbanlegends.about.com, www.museumofhoaxes.com, www.hoax.cz, a i.

o zaslaní urny, no omylom sa im tieto dve príbuzné slová – urna a U.N.R.R.A. – poplietli. Až ďalší telefonát o dva týždne, keď sa chceli úrady uistiť o doručení pozostatkov, ich vyviedol z omylu a odhalil nepríjemnú skutočnosť.“

(Zaznamenané dňa 6. 5. 1999, Žilina. Informátor: žena, 21 rokov.)

Podobný príbeh nájdeme na stránke www.snopes.com, kde je zaradený do kategórie „cremains“.¹⁶ Text prevzatý z časopisu De Vos z roku 1996 znel:

„Keď sa rodina presťahovala do Severnej Ameriky, zostala v stálom styku s ich európskymi príbuznými. Listy a balíky pravidelne merali cestu z jedného brehu na druhý. Po dlhom období odmlčania naraz z USA prišiel malý balík. Vnútri bol džbánok so sivým práškom, starostlivo zabalený v hodvábnom papieri. Nebol tu žiaden odkaz, ale pretože mnohé predošlé balíky obsahovali instantné zmesi, členovia európskej rodiny si pomysleli, že aj tento prášok bol zmesou, ktorá sa má pripraviť jednoduchým pridaním vody. Omáčku uvarili a podávali, ale určite to nebolo to najlepšie, čo kedy jedli! O niekoľko dní neskôr prišiel z USA list, ktorý vysvetľoval, že zomrel otec, a pretože stále smútil za vlastou, želal si, aby bol jeho popol rozsypaný nad jeho rodným mestom. Stará mama dúfala, že to zvyšok rodiny nebude obťažovať a že list príde pred popolom, ktorý bol zaslaný osobitne v džbánu a starostlivo zabalený do hodvábného papiera.“¹⁷

(Získané dňa 2. 3. 2006 z <http://www.snopes.com/horrors/cannibal/cremains.htm>.)

Tematicky podobné sú i príbehy o mŕtvolách zakonzervovaných v mede či v alkohole, prípadne príbehy z oblasti pracovných úrazov, týkajúce sa uvarených kuchárov či pracovníkov pivovaru:

„Toto sa stalo už dávnejšie – v 50.- 60. rokoch – v jednej jedálni v Rači. Po skončení služby sa vraj jedna z kuchárov rozhodla vykúpať sa v jednom z tých veľkých hrncov. Dala si tam zohriať vodu, ale keď tam vliezla, veko sa zaklaplo. Ono sa zvnútra otvoríť nedá. A stalo sa to v piatok, takže sa varila celú sobotu a nedeľu, našli ju až v pondelok.“

(Komentár k príbehu: „Ale toto asi bola pravda, dlho sa tu o tom hovorilo. Vždy, keď som sa pozrel tým smerom, na Raču, som si na to spomenul.“)

(Zaznamenané dňa: 17. 3. 2005, Bratislava. Informátor: muž, 62 rokov.)

P. Janeček uvádza variant z Plzne:

Dej sa mal odohrať vo veľkej závodnej jedálni v Plzni. Zamestnankyne mali vo zvyku kúpať sa vo veľkom automatizovanom kotle s elektrickým výhrevom, slúžiacom na prípravu šesť a pol tisíc porcií polievok: „V tomto nevelikém, leč pohodlném bazénu skotačily do libosti. Jednou probíhalo všechno normálně, avšak v okamžiku, kdy koupající se ženy dováděly víc než obvykle, rozhoupaná voda zakolébala kotlem a s mo-

¹⁶ Vo význame spolopené pozostatky, utvorené od slov „to cremate“ (spolopiť) a „remains“ (pozostatky).

¹⁷ Iné verzie udávajú, že pozostatky boli zaslané v obyčajnej plechovke alebo inom obale z jedla, pričom ho použili aj ako korenie, múku, instantný nápoj a pod. Dôvod oneskoreného vysvetlenia je buď kvôli tomu, že listy a balíky vraj nesmeli byť do zahraničia zasielané spolu, alebo ak aj boli, príbuzní cudzej reči nerozumeli a skonzumovali obsah balíka skôr, ako dali list preložiť. Tento motív dokonca poskytol námet pre jednoaktovku *The Funeral Tea* od P. Wilsona v roku 1972. Tieto príbehy sa rozšírili po druhej svetovej vojne v USA i v Európe a reflektovali povojnový kontakt dvoch rozličných svetov. Nezvyčajnosť noviniek americkej kuchyne – napríklad instantných – vyvolávala v tej dobe na „Starom kontinente“ (a najmä v strednej Európe) údiv a pravdepodobne aj nedôveru.

hutným treskom se zavřelo víko. Tím započal i automatický varný proces, nastavený na dvě hodiny při přetlaku několika atmosfér. Podle ústního podání všechny tři ženy tragicky zahynuly.“¹⁸

Vo všetkých týchto príbehoch dochádza k paradoxnému spojeniu protikladu ľudské telo (mŕtvola) – varenie (jedlo). Tento paradox, ktorý patrí do spoločenského „tabu“ kanibalizmu, je v príbehoch obohatený aj o ďalšie ponaučenia: v prípade zásielok z USA, čo je tematika na území Československa rozšírená v povojnovom období 50. rokov minulého storočia,¹⁹ je to možný náznak vyjadrenia kultúrnych rozdielov a určitej nedôvery voči „americkej“ instantnej strave; v prípade uvarených kuchárok sa sujet pohybuje v rámci klasickej schémy potrestaného priestupku – nedodržania hygienických noriem v stravovacom zariadení.

Absurdita týchto motívov a sujetov sa často prechyluje do výrazne humornej polohy. Mnoho látok hovoriacich o rôznych nešťastiach, tragických alebo až drastických scénach poznáme rovnako v ich povestových aj anekdotických verziách. Ako príklad uvediem medzinárodne obľúbenú látku zo skupiny automobilových nehôd – „bezhlavý motorkár“. Sú to rôzne varianty sujetov, podľa ktorých sú vodiči počas jazdy šokovaní pohľadom na predbiehajúceho motorkára bez hlavy. Následné vysvetlenie uvádza, že motorkár sa v plnej rýchlosti nestihne vyhnúť ostrým predmetom trčiacim z okoloidúcich áut (plechy, kosa a pod.), tie mu odseknú hlavu a on ešte dlhú chvíľu pokračuje v jazde. Niektoré príbehy znásobujú tragické následky tým, že šokovaný vodič-svedok následne spôsobí ďalšiu autonehodu (Janeček 2006: 235-236). Anekdotická verzia povestovej látky koluje na internete v tomto znení:

Pridal(a): **Strawberry**. Idú dvaja chlapi po chodníku a zrazu okolo nich prejde bezhlavý motorkár. Za chvíľu okolo nich prejde druhý a aj tretí bezhlavý motorkár. Jeden chlap sa pozrie na druhého a hovorí mu: „Nedáš tú kosu radšej na druhú stranu???”
(Získané dňa 5. 6. 2004 z <http://vtipy.4ever.sk/index.php?idkat=6&tr=1&pg=10>.)

O popularite týchto príbehov svedčí aj fakt, že vznikla dokonca zvláštna „cena“ – Darwin Awards – udeľovaná za najbizarnejší spôsob, akým ľudia, v skutočnosti alebo len vo fantázii rozprávača, zahynuli alebo sa zranili. Ako príklad uvádzam príbeh z kategórie súčasných povestí, ktorý je variantom látky známej ako „The Exploding Toilets“ [Vybuchujúce toalety].

„Tento chlapík si dotlačil motorku cez terasu do svojej obývačky, kde začal čistiť motor nejakými handrami a s fľašou benzínu, všetko v pohodlí vlastného bytu. Keď skončil, sadol si na motorku a rozhodol sa, že prudko naštartuje a ubezpečil sa, či je všetko v poriadku. Nanešťastie, motorka sa rozbehla a prerazila cez sklenené dvere terasy spolu s ním, stále sa držiacim riadidiel. Jeho žena robila v kuchyni. Na strašidelný zvuk sa rozbehla a našla ho na terase pomliaždeného, nepekne dorezaného úlomkami rozbitého skla. Zavolala 911 a zdravotníci odniesli nešťastného muža na pohotovosť. Neskôr popoludní sa manžel s početnými stehmi prebral, manželka ho vzala domov a uložila

18 P. Janeček tvrdí, že obdobím najväčšej popularity tejto látky boli povojnové roky, no dnes sa presúva skôr do detského repertoáru (Janeček, 2006: 279-280).

19 Rovnaký motív naviazaný na povojnovú potravinovú pomoc z USA uvádza R. Brednich aj vo variantoch z Nemecka, že v jednom z poľských variantov je popol zaslaný zo SRN (Brednich, 1994, 79-82). Existujú však aj látky, ktoré sa nevzťahujú na kontext povojnovej Európy a kde motív potravinovej pomoci chýba (Brednich, 1994, 82; Janeček, 2006: 116-118).

ho do postele. Upratela neporiadok v obývačke a fľašu s benzínom vyliala do záchodu. Krátko na to sa manžel zobudil, zapálil si cigaretu a šiel do kúpeľne, aby si konečne uľavil. Posadil sa a zahodil cigaretu do záchodu, ktorý okamžite explodoval, pretože žena benzín nespláchla. Explózia vymrštila muža cez dvere kúpeľne. Žena počula hlasný výbuch a hrozný zvuk výkrikov svojho manžela. Bežala do haly a našla svojho muža ležať na dlážke so spálenými nohavicami a s popáleným zadkom. Opäť bežala k telefónu a volala záchranku. Poslali opäť tých istých zdravotníkov. Naložili manžela na nosidlá a odnášali ho na cestu. Jeden z nich sa manželky spýtal, ako sa úraz prihodil. Keď im to povedala, začali sa smiať tak silno, že pustili nosidlá a zlomili chlapíkovi kľúčnu kosť.“

(Získané dňa 3. 10. 2002 z <http://darwinawards.com/legends/legends1998-14.html>.
Preložila Z. Panczová)

Tieto príbehy, či už priamo súčasné povesti alebo ich anekdotické pendanty, vypovedajú o tragických udalostiach, ktoré však nastali za takých absurdných okolností, že pôsobia niekde na hranici medzi tragikou a komikou. Rozporupnosť vyššie uvedeníh príbehov je skrytá v kontraste medzi úvodnou scénou z bežného života, náhle prerušenou nešťastnými alebo priamo tragickými výjavmi s absurdnými atribútmi (bezhlavý motorkár, havária v obývačke, explózia na toalete).

STRACH V HOROROVÝCH A „ZABIJÁCKYCH“ POVESTIACH (HORROR LEGENDS A TERROR TALES)

Na druhej strane, mnoho súčasných povestí zakladá svoju poetiku na zápletkách podobných zabijáckym filmom (*slasher films*) a hororovej fikcii, kde vzbudzujú strach rôzne príšery od neľútostných maniakov cez rôznych mutantov, až po nadprirodzené monštrá (napr. pomstiaci sa duchovia mŕtvych). Na rozdiel od príbehov, kde je trápna situácia, nešťastie či smrť spôsobená neúmyselnou náhodou alebo v dôsledku ľudskej zlomyseľnosti, hororové a „zabijácke“ verzie súčasných povestí vykresľujú aj postavy ľudských zabijakov v nadprirodzenom, iracionálnom alebo absurdnom svetle – disponujú výnimočnými alebo až nereálnymi schopnosťami a pôsobivými rekvizitami (útočník je akoby neviditeľný, neuveriteľne predvídavý, silný, pri vraždách používa masky či nezvyčajné vražedné nástroje). V tomto je evidentný súvis s poetikou niektorých knižných či filmových žánrov, ktoré využívajú postavy fantastických, nadprirodzených príšer (horory) a vraždiacich psychopátov v rámci *slasher films* – aj keď atribúty a prejavy týchto vrahov bývajú často nereálne a vymykajú sa profilu reálnych psychiatrických pacientov. Naratívna stratégia sa v týchto stvárneniach obyčajne sústreďuje na vykreslenie deja z perspektívy potenciálnej obete, s ktorou sa recipient môže stotožniť. Tá prítomnosť vraha síce tuší, no nemôže mu uniknúť – zločinec je zdanlivo vždy o krok vpredu a napätie stúpa až do finálneho rozuzlenia, kde zvíťazí jedna alebo druhá strana. V súčasných povestiach, ktoré sú prevažne monoepizodické, si rozprávač pri stupňovaní napätia vystačí s typizovanými postavami, ktoré nie sú podrobnejšie charakterizované. Rozuzlenie býva prekvapivé, náhle a stručné – no nešťára na účinnosti, skôr naopak. Azda najznámejšou látkou je v tomto smere „The Hook“ [Hák]:

„Tento mladý pár zaparkoval auto na dedinskej ceste. Dievča je naozaj nervózne a neisté. Zdá sa, že práve na tomto území sa šírili správy o utečenom kriminálnikovi.

Bol považovaný za nebezpečného, šialeného vraha. Volali ho *Hák*, pretože mu chýbala jedna z rúk a namiesto nej nosil hák. Vraj ho použil na všetkých svojich obetiach. Akokoľvek, dievča bolo z nejakého dôvodu naozaj neisté. Pravdepodobne si neboli vedomí utečeného vraha. Povedala, že má zlý pocit, ale nevie prečo. Chalan sa na ňu nakoniec nahneval. Myslel si, že sa vyhovára, pretože tam nechce parkovať. Napokon stratil trpezlivosť a dupol na plyn. Odfrčal odtiaľ skutočne veľmi rýchlo. Počas cesty domov nepovedal ani slovo. Keď prišli k domu dievčaťa, vyšiel len von a šiel na druhú stranu, aby otvoril dvere. Keď prišiel k dverám, bol tam hák visiaci z kľučky.“

(Baker 1982. *Hoosier Folk Legends*. Bloomington: Indiana University Press, 1982. Získané dňa 15. 3. 2006 z <http://www.snopes.com/horrors/madmen/hook.asp>. Preložila Z. Panczová.)

Príbuzný námet o vrahovi „so strunou“ pochádza z Čiech a je variantom medzinárodnej látky „The Killer in the Backseat“ [Zabijak na zadnom sedadle]:

„Niekde medzi Táborom a Českými Budejovicami šla žena autom. Vzala stopára, ktorý mal kufrík a sadol si dozadu. Správal sa však čudne, stále sa pozeral do kufríka. Po čase ju poprosil, aby zastavila v lesíku, chcel ísť na potrebu. Ona to využila a ušla. V kufríku boli rukavice a struna.“

(Zaznamenané dňa 12. 12. 2003, Göttingen (SRN). Informátorka: česká študentka, 26 rokov.)

Zvyčajnými interpretáciami týchto príbehov sú psychologizujúce zovšeobecnenia na tému naratívneho vyjadrenia trestu za prekračovanie istých noriem alebo pravidiel bezpečnosti (rande mladých ľudí na odľahlých miestach, zastavovanie stopárom – obyčajne žena nechá nastúpiť neznámeho muža a pod.).

PSYCHOLOGICKÝ ROZMER „MORBÍDNYCH“ POVEŠŤOVÝCH LÁTKOK

Jeden z prvých popularizátorov výskumu súčasných povestí, americký folklorista J. H. Brunvand, v tejto súvislosti napísal: „Spoločne s krátkymi neoverenými správami („fámami“), s ktorými sú často úzko zviazané, sa súčasné povesti zavďačujú našej túžbe spoznať a pokúsiť sa pochopiť bizarné, strach vzbudzujúce a potenciálne nebezpečné či trápne javy, ktoré sa *môžu* stať... Tieto putujúce príbehy priťahujú našu morbidnú zvedavosť a uspokojujú naše senzáciechtivé mysle, ktoré si žiadajú potešenie prostredníctvom ustavičného dodávania nových informácií, trochu prikrášených pozitívnymi správami.“ (Brunvand 1981: 12-13.)

Ak sa pozrieme na účinky, ktoré majú na poslucháčov, vidíme, že ponúkajú epicky spracované senzácie spojené s negatívnymi pocitmi strachu, napätia, odporu, ale aj zábavných účinkov škodoradostného a čierneho humoru. Podobne ako vo sfére hororovej fantastiky, aj tu sa ľudia často nechávajú upútať napätím z niečoho, čo by v reálnej situácii nechceli zažiť – no v príbehu, ktorý je len simulovanou skutočnosťou, môže byť napätie vyhľadávaným spôsobom relaxu. Navyše, tieto príbehy sú obľúbené predovšetkým medzi adolescentnou mládežou, takže ich možno vnímať ako prejav zvýšenej obrazotvornosti, vyrovnávania sa s procesmi socializácie aj dôverčivosti voči „zaručene pravdivým“ historkám (pozri aj Panczová, 2005: 48-53).

K tomu smerujú aj psychologicky orientované analýzy súčasných povestí. Britská

psychologička S. Hobbs predpokladá, že úspech súčasných povestí ako „dobrých príbehov“ tkvie ani nie tak v ich informačnej hodnote, ako skôr v tom, že majú na poslucháčov subjektívne pozitívny vplyv. Na základe analýzy niekoľkých desiatok príbehov zistila, že najčastejšou psychologickou funkciou týchto príbehov bolo ospravedlnenie úzkostí, nastolenie spravodlivosti poetickými prostriedkami a vyjadrenie neprimeraných pocitov (vrátane toho, že niektoré nešťastia pôsobia smiešne, mŕtvoľa sa javí ako kus mäsa a pod.) (Hobbs, 1987: 141-145). Ich konečným účinkom na recipientov môže byť šok, pobavenie, ale aj pocit zadosťučinenia alebo symbolické potvrdenie platných spoločenských noriem. Zodpovedá to napokon aj morfológickému modelu súčasných povestí, ktorý navrhol D. Barnes a pozostáva z nasledujúcich prvkov:

1. zákaz (často len implicitne naznačený),
2. jeho porušenie,
3. následky a
4. pokus o únik (ten môže byť rovnako úspešný ako neúspešný) (Barnes, 1996: 4).

Súvislosti medzi zábavnosťou a hrôzostrašnosťou v kontexte s cieľovým prekračovaním určitých kultúrnych kategórií naznačuje v oblasti literárnych diel aj český literárny teoretik J. Hrabák, a to prostredníctvom kategórií „bizarnosť“, „grotesknosť“ a „absurdnosť“, ktoré vníma ako rôzne stupne rozporuplnosti javov, spôsobujúce humorné alebo strach vzbudzujúce vyznenie určitého obrazu/príbehu:

- *grotesknosť* stavia vedľa seba protiklady a veci, ktoré sa podľa zdravého rozumu navzájom vylučujú, ale v danom prípade sú zlúčené,
- *bizarnosť* sa od groteskného líši kvantitatívne, predstavuje jeho nižší stupeň,
- *absurdnosť* je vyšší stupeň grotesknosti. Odhaľuje hlboký a nepochopiteľný, ale pritom závažný rozpor, takže pôsobí skôr hrôzostrašne ako smiešne (Hrabák, 1973: 64-67, 89-99).

V Hrabákovej terminológii je naznačený princíp prekračovania istých pravidiel vnímania vecí, ktorými sa intuitívne riadime a ktorých prekračovanie vedie k pocitom balansujúcim medzi pobavením a strachom. Podľa neho sa teda pocit strachu zväčšuje úmerne „závažnosti“ rozporu, čo by sa dalo interpretovať aj ako zintenzívnenie pocitu ohrozenia. Ako uvidíme ďalej, v podobnom duchu sa nesú úvahy iných autorov.

PRINCÍP SPOJENÉHO NESÚLADU A KATEGORICKEJ TRANSGRESIE

Princíp spájania nesúvisiacich, protirečivých či kontrastných javov ako podstatu humoru použil už filozof A. Schopenhauer, ktorý považoval smiech za reakciu na uvedomenie si *inkongruencie* medzi konceptom a reálnymi objektmi (pozri Kmeňko, 2006). O uplatnení tohto princípu rovnako v humore, ako aj v horore (v zmysle umeleckej hororovej fikcie ako prejavu súčasnej masovej kultúry) pojednáva štúdia amerického filozofa a popredného odborníka v oblasti filozofie umenia N. Carrolla (Carroll, 1999). Snažil sa zistiť, v čom sa humor odlišuje od hororu a čím sa naopak podobajú.

Keďže na otázku odlišnosti dáva pomerne jednoduchú odpoveď – je ňou odlišná emocionálna reakcia: pocit ohrozenia verzus zábavnosť – jadrom jeho úvah je opäť hľadanie spoločných znakov. Tu sú dôležitým momentom tézy kultúrnych antropológov, týkajúce sa prekračovania (transgresie) alebo narušania jestvujúcich schém kultúrnych kategórií (Douglas, 1966 a Leach, 1964. Citované podľa Carroll, 1999: 159). Veci sú vnímané ako nečisté vtedy, ak predstavujú problém pre jednoznačné zaradenie do pevných, stabilných kategórií a pojmových schém, teda ak sú vzhľadom na tieto kategórie prestupujúce, pro-

tirečivé, neúplné, beztvaré. Carroll totiž tvrdí, že humor ako aj horor pracujú s porušovaním, problematizáciou či prekračovaním kategórií, noriem a pojmov (Carroll, 1999: 152). Neoddeliteľnou a podstatnou súčasťou hororu je postava monštra šíriaceho strach. Príšery, ktoré vystupujú v hororových príbehoch, vyvolávajú zároveň pocity strachu, ohrozenia aj odporu, a to práve preto, že spĺňajú podmienku kategoriálnej nečistoty, prekračujú alebo deformujú kategórie mŕtveho a živého (revenanti, upíri), ľudského a zvieracieho (rôzni mutanti), normálneho a šialeného (maniaci) a pod. Ak však zbavíme typické hororové postavy ich strašidelnosti, stanú sa komickými a naopak – humorné obrazy a postavy založené na spomínanom princípe nesúlady sa stávajú v momente, keď im je prisúdená vlastnosť nebezpečnosti, veľmi pôsobivými súčasťami hororových fikcií. Zreteľne sa to prejaví najmä vtedy, keď v zmysle absurdnosti inak vyjadrujú nevinnosť a roztomilosť (napríklad vraždiace bábiky, ktoré v normálnom svete predstavujú neživú napodobeninu dieťaťa,²⁰ alebo klauni, ktorí sú vlastne vizuálne deformovanými obrazmi ľudí s iracionálnym správaním). N. Carroll svoje úvahy zhrnul nasledovne: „Horror rovná sa kategorická transgresia alebo narušenie plus strach; humor založený na nesúlade (*incongruity humor*) sa rovná, aspoň sčasti, kategorická transgresia alebo narušenie mínus strach.“ (Carroll, 1999: 157.)

TEÓRIA UVOĽNENIA A PRINCÍP DEHUMANIZÁCIE

Vyššie zmienená postava klauna je zároveň jedným z ukážkových príkladov princípu *dehumanizácie* v práci filozofa E. D. Olsona (Olson, 2007). Ten ho považuje za jednu z najčastejších stratégií uplatňovaných v humore i v horore, pričom ním dopĺňa a vysvetľuje jednak teóriu *inkongruity*, ale aj ďalšiu z teórií humoru a smiechu, tzv. *release* či *relief theory* teóriu uvoľnenia, v slovenčine označovanú ako *teória relaxu* (pozri Kmeťko, 2006). Táto je zameraná na fyziologicko-psychické procesy vedúce k smiechu, pričom sa odvoláva na britského sociológa a filozofa H. Spencera. Spencer okrem všeobecne akceptovaného faktu, že smiech je formou svalového podráždenia v dôsledku silného emočného napätia, upozorňuje aj na fakt, že tento jav nemusí byť výlučne spôsobený vnímaním niečoho smiešneho, ba ani nejakou radostnou príčinou (cit. podľa Olson, 2007: 6). Podobne ako teória nesúlady, aj Olsonova hypotéza pracuje s myšlienkou prekračovania transgresie, no pozornosť upriamuje na procesy tvorby a uvoľňovania napätia, ktoré so sebou tento proces prináša. Humor i horor môžu zanechať príjemné pocity vďaka tomu, že využívajú príbeh na vytváranie emocionálneho napätia, ktoré vzápätí uvoľnia (podľa možnosti netriviálnym spôsobom). Podľa Olsona je pritom dôležitým momentom, ktorý napätie spôsobuje, práve princíp dehumanizácie (no aj humanizácie nehumánnych javov), pričom tento princíp sa veľmi často uplatňuje tak vo sfére humoru, ako aj hororu. Kým humanizácia v humore pripisuje ľudské vlastnosti neživým objektom či zvieratám, dehumanizácia umožňuje vytváranie menejcenných či znetvorených podôb ľudských bytostí. Na tomto princípe funguje napr. humor založený na výsmechu z iných (napríklad vtipy o blondínkach, ale aj rasistické vtipy), zatiaľ čo vo vizualizovanej podobe sa táto stratégia uplatňuje napríklad v karikatúrach. (Olson, 2007: 8 a n.)

Postava klauna, ktorý by mal byť úsmevnou karikatúrou ľudskej podoby, je pri úva-

²⁰ Ako istý vzor pre nasledujúcu tvorbu slúžil film *Magic* podľa scenára W. Goldmana, ktorý zároveň napísal knihu, podľa ktorej bol scenár vypracovaný: Levine, J. E., Levine, R. P. (Producenti), Attenborough, R. (Režisér) (1978). *Magic* [Film]. USA: 20th Century Fox.

hách o prepojení humoru a hororu veľmi inšpiratívna. Je zaujímavé, že napriek tomu, že by mal byť zábavnou postavičkou najmä pre detské publikum, u mnohých detí i dospelých ľudí spôsobuje postava klauna neistotu, strach, ba až odpor.²¹ Postava klauna-fantóma unášajúceho malé deti sa objavila v 80. rokoch minulého storočia aj vo fámach šírených ústne medzi obyvateľmi Bostonu (Coleman, 1983), no vznikli aj verzie vo forme súčasných povestí a „režazových listov“ šírených internetom:

„Jeden pár, čo mal deti, si chcel vyskúšať novú opatrovateľku. Asi o hodinu si všimli, že jej nedali číslo na svoj mobilný telefón, preto jej jeden z nich zavolať. Len čo si opatrovateľka zapísala číslo, opýtala sa ich, či by mohla v ich spálni pozerať satelitnú televíziu. Práve uložila deti do postelí a chcela sledovať nejakú zábavnú reláciu. (Rodičia nechceli, aby ich deti sledovali priveľa braku, preto televízor v obývacej izbe nemal satelitné kanály.) Samozrejme, smie sa dívať v ich spálni, odpovedali. Opatrovateľka mala ešte jednu otázku: mohla by dať nejakú prikrývku alebo plachtu cez sochu klauna, ktorý je v spálni? Znervózňuje ju. „Vezmi deti a choď ku susedom“ – povedal jej ten z rodičov, ktorý s ňou hovoril. „Zavoláme políciu. Nemáme sochu klauna.“ Polícia chytila klauna vo chvíli, keď utekal cez susedov pozemok.“

(Získané dňa 9. 3. 2007 z <http://www.snopes.com/horrors/madmen/statue.asp>.)

V rovnakom období narastá aj obľuba filmového stvárnenia tejto témy. Vo sfére klasickeho hororu dokonale využil možnosti postavy klauna napríklad známy spisovateľ S. King vo svojom diele *It* [To], ktoré sa stalo predlohou pre úspešné filmové spracovanie.²² Jedna z reakcií na uvedený film vystihuje pôsobivosť vražednej postavy klauna, desiaceho a unášajúceho malé deti nasledovne:

„Dosť bolo všemožných duchov a vrahov, príšer a mŕtvol... Nič nevystraší viac, ako najnepravdepodobnejšia (uf) postava, ktorá má vo Vás prebudiť radosť a úsmev. Z Kingovho Klauna ho rozhodne nebudete mať. Tento film som videl len ako dvojdielny tel. film, ale zapôsobil na mňa tak veľmi, až som si kúpil aj knihu. Pre mňa osobne Kingove najlepšie dielo. Originalita!!!“

(Získané z internetovej diskusie z <http://www.dvdbest.sk/Product.cfm?ProductID=73912> dňa 4. 3. 2006.)

(De-)humanizácia ako obzvlášť účinný typ kategorickej transgresie môže teda rovnako spúšťať pocity strachu a odporu (čo poznáme z rôznych podôb nadprirodzených strašidiel typu antropomorfných revenantov alebo naopak zoomorfných príšer disponujúcich čiastočne ľudskými vlastnosťami), ako aj smiešnosti (kreslené či hrané karikatúry ľudí alebo zvierat).

21 Jestvuje aj klinické štádium tejto úzkosti, tzv. coulrophobia. Na internete môžeme dnes nájsť virtuálne komunity ľudí, ktorých spája strach a odpor voči klaunom, ako napríklad www.ihateclowns.net alebo www.clownz.com.

22 Malé mestečko terorizuje príšerný tajomný vrah v podobe klauna, až kým sa obeťou nestane aj jeden šesťročný chlapec. Sedem priateľov sa rozhodne „To“ zničiť a tridsať rokov veria, že sa im to aj podarilo. Ale „To“ sa opäť vracia. (Stephen King, *It*. New York: Viking Publisher 1986. Filmové spracovanie: *It* (1990), režisér Tommy Lee Wallace, 187 min.)

ZÁVER

Teória uvoľnenia spolu s *teóriou nesúladu* predstavujú dve základné možné teoretické východiská pri hľadaní odpovede na otázku, čo spája sféru humoru a hororu. Cieľom je dosiahnuť napätie jednak prostredníctvom gradovania deja a jednak prostredníctvom vytvárania obrazov tak, aby publikum po vyexponovaní emocionálneho napätia pocítilo na konci úľavu. Ako ukazujú predošlé úvahy, zdrojom napätia sú často obrazy prekračujúce očakávané normy či pravidlá, akými prirodzene radíme veci do istých kategórií.

Jednoepizodický sujet súčasných povestí uprednostňuje využívanie kontextu banálnej situácie vyúsťujúcej do vzrušujúcej pointy. Ako vidno aj z uvedených príkladov, snaha šokovať je v súčasných povestiach spojená s vykreslením situácií, do ktorých sa môže dostať bežný človek takmer kedykoľvek – bizarnosť prechádzajúca do tragiky alebo hororu nie je súčasťou nejakého výnimočného prostredia alebo fantastického sveta, ale môže číhať doma, v práci, na cestách, v obchodných domoch. V poetike súčasnej povesti je zabudovaná tendencia náhle pretínať hranice medzi pocitmi bezpečia a emocionálneho vypätia. U recipientov často zanechávajú pocit, že niečo podobné sa môže stať aj im osobne, čo môže mať vplyv aj na ich neskoršie správanie.²³

Ak sa pozrieme na súčasné povesti optikou teórií spomínaných v predošlých podkapitolách, aj v nich je možné vnímať dehumanizáciu ako frekventovaný prostriedok kategorickej transgresie v humorných i strach vzbudzujúcich príbehoch. Princíp tvorby a uvoľnenia napätia je však badateľný aj na úrovni kompozície deja, aj v rozdieloch, ktoré spôsobuje odlišný priebeh gradovania deja. Jestvujú verzie, ktoré napätie vygradujú a uvoľnia ho vysvetľujúcim záverom – tragickým, šťastným alebo humorným rozuzlením, ponaučením či zovšeobecnením. No veľakrát dej kompozične smeruje len k vyvrcholeniu, príbeh končí priamo v momente vygradovania napätia. Vtedy obecensťvo zvyčajne reaguje snahou dodatočne dosiahnuť toto uvoľnenie svojimi vlastnými komentármi, napríklad vymýšľaním recesistických variantov, spochybňovaním alebo hľadaním ponaučení.

Príbehy pojednávajúce o hrôzostrašných, nechutných či absurdne humorných situáciách nadobúdajú rôzne štylistické a kompozičné formy, niekedy stoja na rozhraní viacerých žánrov (napríklad povest' – anekdota, povest' – memorát a pod.), no vo všeobecnosti možno na základe vyššie uvedených teórií uvažovať o tom, že sú si blízke v dôsledku svojej poetiky, kde hrá zásadnú úlohu napätie tvorené na princípe paradoxu, resp. prekračovania hraníc medzi javmi intuitívne vnímanými ako navzájom nesúvisiace alebo navzájom sa vylučujúce. Tento princíp zároveň spája súčasné povesti ako príklad neprofesionálneho rozprávačského umenia s naratívitou (re-)produkovanou vo sfére masovej kultúry, čo môže byť indíciou toho, že tieto dve sféry ne strácajú vzájomný kontakt.

Na druhej strane je potrebné zdôrazniť, že jestvujú aj iné teórie a princípy vysvetľujúce obľúbenosť a funkcie poetiky humoru a hororu – môj výber bol podmienený stanoveným cieľom príspevku, teda hľadanie princíпов, ktoré by tieto poetiky navzájom spájali a bolo by ich možné vzťahovať aj na špecifické črty príbehov súčasných povestí.

23 Ako príklad uvediem výpoveď informátorky v súvislosti s príbehom o vrahovi, ktorý zabíjal ľudí sekerou v noci počas stanovačky (pointa bola, že zapnutí v spacákoch boli voči náhlemu útočníkovi bezmocní). Odkedy tento príbeh počula, nikdy viac si v spacáku nezapla zips. Podobne účinkovali príbehy o maniakoch číhajúcich na ženy pod autom na parkovisku – pri nastupovaní im prerezali šľachu na nohe, aby mohli ukradnúť auto a/alebo ženu zneužiť. Ponaučenie znelo: vždy pred nastúpením treba skontrolovať, či pod autom niekto neleží.

Predošlý text nemá ambíciu ponúknuť jednoznačné závery. Nevychádza totiž z hĺbkovej analýzy reprezentatívnej vzorky určitého súboru rozprávání, a teda sa pohybuje skôr vo všeobecnej rovine teoretických hypotéz podopretých úvahami spomínaných teoretikov, ako aj vlastnými skúsenosťami z dlhodobého pozorovania variantov súčasných povestí. Prináša však do diskusie podnety na tvorbu predpokladov a hypotéz, ktoré by sa dali overiť v rámci budúcich cielených overovacích analýz.

Táto štúdia vyšla s podporou grantu VEGA 2/0014/11.

LITERATÚRA

- Baker, R. (1982). *Hoosier Folk Legends*. Bloomington: Indiana University Press. Citované z www.snopes.com (titul The Hook). Dostupné na internete: <http://www.snopes.com/horrors/madmen/hook.asp>
- Bennett, G., Smith, P. (Eds.) (1988). *Monsters with Iron Teeth. Perspectives on Contemporary Legend*. Vol. III. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Bennett, G., Smith, P., Widdowson, J. D. A. (Eds.) (1987). *Perspectives on Contemporary Legend*. Vol. II., Sheffield: CECTAL/Sheffield Academic Press.
- Bird, D. A. (1979). *Rumor as Folklore. An Interpretation and Inventory*. (Dissertation). Bloomington.
- Borecký, V. (2000). *Teorie komiky*. Praha: Hynek.
- Brednich, R. W. (1990). *Die Spinne in der Yucca-Palme. Sagenhafte Geschichten von heute*. München: Beck.
- Brednich, R. W. (1991). *Die Maus im Jumbo-Jet. Neue Sagenhafte Geschichten von heute*. München: Beck.
- Brednich, R. W. (1994). *Sagenhafte Geschichten von heute*. München: Beck.
- Brednich, R. W. (2001). *Where they originated... Some Contemporary Legends and their Literary Origins* (Príspevok na kongrese ISFNR v Melbourne z roku 2001.) Získané dňa 12. 6. 2007 z <http://www.folklore.ee/folklore/vol20/legends.pdf>.
- Brunvand, J. H. (1982). *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends & Their Meanings*. New York - London: W. W. Norton & Company.
- Brunvand, J. H. (1984). *The Choking Doberman: And Other "New" Urban Legends*. New York - London: Norton.
- Brunvand, J. H. (1986). *The Mexican Pet - More "New" Urban Legends And Some Old Favorites*. New York - London: Norton.
- Carroll, N. (1999). Horror and Humor. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 57(2), 145-160.
- Coleman, L. (1983). *Mysterious America*. Boston: Faber and Faber.
- Douglas, M. (1966). *Purity and Danger*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Ellis, B. (1994). "The Hook" Reconsidered. Problems in Classifying and Interpreting Adolescent Horror Legends. *Folklore*, 105, 61-75.
- Fine, G. A. (1987). Gerücht. In: *Enzyklopädie des Märchens*. Band 5. (s. 1102-1110). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Herberger, A. (2002). *The Supernatural Depiction of Modern American Phobias and Anxieties in the Work of Stephen King*. Osnabrück: Der andere Verlag.
- Hlášková, H. (2001). Moderné povesti - k doterajším výsledkom ich štúdia v zahraničnej folkloristike. In: *Slovenský národopis* 49(2), 174-184.
- Hobbs, S. (1987). The Social Psychology of a "Good Story". In: G. Bennett, P. Smith, J. D. A. Widdowson (Eds.), *Perspectives on Contemporary Legend*. Vol. II (s. 133-145). Sheffield: CECTAL/Sheffield Academic Press.
- Hrabák, J. (1973). *Poetika*. Praha: Československý spisovateľ.
- Hrabák, J. (1989). *Od laciného optimizmu k hororu. K histórii a patológii dvoch odvetví literárneho braku*. Praha: Melantrich.
- Janeček, P. (2006). *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha: Plot.

- Kmeřko, L. (2006). *Lingvistické teórie humoru a ich aplikácia na detské vtipy*. Doména: Informačné stránky výskumného projektu Humor a vtipy v detskej subkultúre. Získané dňa 12. 1. 2006 z <http://www.humour.host.sk/index.htm>.
- Knuuttila, S. (1996). Humorforskning teori och praktik. In: U. Palmenfelt (Ed.), *Humor och kultur. Nordic Institute of Folklore* (s. 37-60). NIF Publications 34.
- Koven, M. J. (2003). The Terror Tale: Urban Legends and the Slasher Film. In: *Scope. An online journal of film & tv studies*. (Department of culture, film and media, University of Nottingham.), May. Získané dňa 19. 3. 2013 z <http://www.scope.nottingham.ac.uk/article.php?issue=may2003&id>
- KSSJ (*Krátky slovník slovenského jazyka*) (1998)/(1987-1997). Bratislava: Forma, s.r.o. - Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.
- Leach, E. (1964). Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse. In: E. H. Lenneberg (Ed.), *New Directions in the Study of Language* (s. 23-63). MIT Press.
- Olson, E. D. (2007). The Horror of Humor. Tension, Dehumanization, and Related Observations. [Senior thesis, Gustavus Augustus College 2007.] Získané dňa 1. 3. 2013 z <https://gustavs.edu/philosophy/files/theses/horrorofhumor.doc>.
- Panczová, Z. (2005). Súčasný povesti a fámy vo svetle folkloristických výskumov. In: E. Krekovičová, Z. Panczová, T. Bužeková (Ed.), *Folklor a komunikácia v procesoch globalizácie* (s. 7-66). Bratislava: SAP.
- Pospišilová, J. (2012). Хумористички и хорори – највитаљније форме дечјег фолклора. In: З. Карановић, W. de Blécourt (Eds.), *Belief Narrative Genres, Жанрови предања, Жанры преданиј* (s. 229-237). Novi Sad: Filozofski fakultet-ISFNR.

O AUTORKE

ZUZANA PANCZOVÁ (*1978, Žilina) absolvovala magisterské štúdium v kombinácii história-etnológia na Univerzite Komenského v Bratislave a doktorandské štúdium na Ústave etnológie SAV v Bratislave (svoju dizertačnú prácu venovala téme Konšpiračné teórie ako naratívny fenomén. Diskurzívna analýza žánru). Od roku 2007 pracuje v Ústave etnológie SAV, zameriava sa na štúdium tradičných i súčasných naratívnych žánrov s dôrazom na analýzy naratívnych foriem šírenia skupinových ideológií (fámy, súčasné povesti, konšpiračné teórie). Je spoluautorkou monografie *Folklor a komunikácia v procesoch globalizácie* (Bratislava, 2005) a zároveň autorkou viacerých vedeckých štúdií a kapitol v monografiách.